

8. Samchuk U. Mariia. Kyiv : Smoloskyp, 2018. 224 s.
9. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: v 2t. / A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in. K. : Naukova dumka, 2006. T. 1. 1027 s.
10. Fesenko T. A. Kontseptualnye systemy kak kontekst upotrebleniya u ponymaniya verbalnykh vyrazheniy. *Kohnytnyye aspekty yazykovoï katehoryzatsyy* : sb. nauch. tr. Riazan, 2000. S. 141–144.
11. Iatsenko A. Kontsept holod yak obiekt asotsiatyvnoho analizu. URL:http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Yatsenko.htm (data zvernennia: 08.03.2020).

УДК 821.161.2

Марія Данилевич

доц., к.філол. н. (м.Тернопіль)

DOI 10.25128/2617-3427 20.52.04

Образ автора в романі-репортажі Уласа Самчука «Сонце з Заходу»

У статті порушена проблема образу автора в романі-репортажі Уласа Самчука «Сонце з Заходу». Образ автора розглядається як естетична смислова категорія тексту, що не має пластичного вираження, проте є наскрізно присутньою в ньому.

Аналіз образу автора здійснюється з врахуванням історичної, документальної і біографічної основи сюжету твору, особливостей зображеного простору і часу. Закцентовано на тому, що окремі епізоди і картини роману в різний час були описані Уласом Самчуком як у формі літературного твору, так і в його репортажах з місця подій. В цьому контексті наголошено на співвідношенні фактологічної основи зображуваного та авторської художньої візії. Виокремлено та проаналізовано головні формальні та смислові складові образу автора як носія національної ідеї. Наголошено на авторській осмисленості художнього світу роману, де кожен його елемент є носієм смислів.

Ключові слова: роман, репортаж, образ автора, ілюзія реальності, ефект присутності, прийом, смисл.

Danylevych M. The image of the author in the novel-report by Ulas Samchuk «Sun from the West»

The article raises the issue of the author's image in Ulas Samchuk's novel-report "Sun from the West". The image of the author is considered as an aesthetic semantic category of the text, which has no plastic expression, but is thoroughly present in it.

The analysis of the author's image is carried out taking into account the historical, documentary and biographical basis of the plot of the work, the features of the depicted space and time. It is emphasized that some episodes and pictures of the novel were described at different times by Ulas Samchuk both in the form of a literary work and in his reports from the scene. In this context, the relationship between the factual basis of the depicted and the author's artistic vision is emphasized. The main formal and semantic components of the author's image as a bearer of the national idea are singled out and analyzed. Emphasis is placed on the author's meaningfulness of the artistic world of the novel, where each of its elements is a carrier of meaning.

Keywords: *novel, report, image of the author, illusion of reality, effect of presence, device, meaning.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Започаткований у 90-х роках ХХ століття процес повернення творчої спадщини Уласа Самчука до українських читачів і науковців має своє продовження у ХХІ столітті. У 2020 році в харківському видавництві «Фоліо» вийшла друком книжка, що містить два романи про Закарпатську Україну – «Гори говорять» і «Сонце з Заходу». Беззаперечна цінність видання полягає в тому, що воно стало першим книжковим оприлюдненням маловідомого роману «Сонце з Заходу», віднайденого літературознавцем І. Руснак в 7-76 числах нью-йоркської газети «Свобода» за 1949 рік. Науковий супровід тексту під назвою «Маєстатний державницький порив Карпатської України» авторства професора Ірини Руснак містить реконструкцію історії написання і видання роману, міркування про його жанрову своєрідність, інтерпретацію назви твору та його символіки, виклад проблеми поетики факту в романі [5]. Ця ґрунтовна праця фактично є першою спробою комплексного підходу до

літературознавчого осмислення роману «Сонце з Заходу». Вона окреслює й перспективи його подальшого вивчення.

Улас Самчук уважно стежив за подіями в Підкарпатській Україні від часу створення Гуцульської республіки. Як посланець Проводу ОУН був активним учасником творення й проголошення незалежності Карпато-Української держави у Хусті. Для «Українського слова» він написав цілу низку репортажів про події цього часу. Згодом, уже після поразки Карпатської України, письменник починає творити художню версію пережитих подій. Бажання осмислити сучасність як певний відрізок історії, зрозуміти свій час як частину загального історичного процесу було викликане значними політичними потрясіннями, які то подавали, то руйнували надію. В таких умовах мистецтво, побудоване на достовірних фактах, стало однією з найкращих форм

І. Руснак аргументовано доводить, що початок роботи над романом припадає на другу половину 1939 року. Перший уривок з твору під назвою «Новий рік у Хусті» був надрукований в лютневому номері 1940 року місячника «Пробоем».

Факт художнього переосмислення пережитого в недалекому минулому історичного часу і власного досвіду, що ліг в основу роману, на нашу думку, виводить на передній план проблему образу автора.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Наукове вивчення різножанрової спадщини У. Самчука вже має свою доволі тривалу історію. У працях вітчизняних літературознавців С. Бородіци, І. Бурлакової, Р. Гром'яка, А. Жив'юка, М. Жулинського, Н. Лисенко, Р. Мовчан, С. Пінчука, Н. Плетенчук, І. Руснак викладено його життєвий та творчий шлях, політичні погляди, проаналізовано жанрову структуру романістики, особливості індивідуального стилю, світоглядні константи філософсько-естетичної концепції, особливості втілення історіософських ідей. Праці І. Руснак ввели в науковий обіг роман-репортаж «Сонце з Заходу», окресливши перспективи його подальшого дослідження. Актуальність звернення до цього

твору визначається насамперед специфікою його жанру. У той час, коли пошуки нових мистецьких форм і змісту в літературі підрадянської України були зупинені репресивними діями влади, Улас Самчук продовжив експериментувати з жанровими структурами задля втілення наскрізної ідеї своєї творчості – боротьби за українську державність. Він вважав себе реформатором української літератури і ставив перед собою мету наповнити її філософською і проблемною тенденціями.

Мета і завдання статті полягають у виявленні специфіки образу автора в романі «Сонце з Заходу», прийомів його творення та ролі у реалізації авторського задуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Образ автора – специфічна категорія твору, яку автор не ословлює безпосередньо. Він співвідноситься з особистістю письменника, типом оповідача, образами героїв, проте не є ідентичним жодному з них. Теоретики літератури відносять образ автора до сфери рецепції твору, а отже, образ автора є тим, що виникає насамперед в уяві читача. Його смислова наповненість залежить від кваліфікованості реципієнта – від простого оціночного «сподобалося / не сподобалося», люблю / не люблю» до образу-концепту, образу-ідеї. Як зазначав Ю.Шевельов, «опублікований твір – вже не власність автора, а власність читача» [8, с. 541]. Звідси впливає проблема множинності інтерпретацій художнього твору. Відсутність пластичного образу вимагає від реципієнта вчитування у текст задля його виявлення. Важливість процесу пізнання образу автора полягає в тому, що саме він є носієм ідеї або концепції твору, а його «зникнення» – лише ілюзія реалістичної поетики[1, с. 241].

Художня реальність завжди створена кимось. Свідома відстороненість особи автора від оповіді може розглядатися як один із прийомів втілення задуму. Але сам твір не перестає бути особистісним. Неврахування цього веде до втрати важливих художніх аспектів.

Поняття «образ автора» має прямий зв'язок з естетичною природою літературного твору. Занурення

читача в художньо зображену дійсність і сприйняття її як реального життя є першим моментом естетичного переживання. На цьому етапі пізнання твору виникає ілюзія, що події, герої твору незалежні від волі автора. На другому етапі, коли помітними стають авторські прийоми конструювання художньої дійсності, відбувається усвідомлення ілюзії як обману почуттів. Ці два полюси естетичного сприйняття взаємопов'язані між собою і тривають впродовж всього процесу читання. Ілюзія правдоподібності то виникає, то руйнується, а відтак, виходить на поверхню факт, що твір написаний автором з якоюсь метою. Гармонію правдоподібності й осмисленості або модусів ілюзорності і зняття ілюзорності Н Бонецька називає «вершиною естетичного» [1, с. 249]. Виведений в такий спосіб образ автора присутній у кожному мистецькому творі як на формальному, так і на смисловому рівнях.

Як уже згадувалося, протягом грудня 1938 – березня 1939 рр. У. Самчук написав і опублікував низку репортажів з Карпатської України. В них зображені події розбудови держави і її поразки. Діапазон настроїв коливається від піднесення і оптимізму до невизначеності, трагізму і водночас захоплення мужністю січовиків. Наприклад, у репортажі «З кривавих днів Карпатської України» знаходимо такі рядки: «Вони знають, що їх боротьба безнадійна, але все-таки боряться [6, с. 176].

В репортажах максимально повно виражені авторські почуття та емоцій з приводу подій, за якими він спостерігає. Самчук як репортер сам визначає, на що читач має звернути увагу, які саме фрагменти і факти найповніше відповідають його задумові і допомагають в донесенні думки до читача. Перебіг подій викладений переважно від другої особи («ти бачиш, як»), першої особи множини («ми їдемо») або ж з використанням безособової форми дієслова («не можна не помітити»). Відсутність першоособової нарації не применшує ефекту авторської присутності. Репортер активно висловлює свої емоції («трохи шкода його», «не хочеться і не можна вірити, що щось подібне може статися»),

використовує форму ліричних відступів, пейзажні замальовки, контрастні або суголосні з подіями, що висвітлюються. В такий спосіб підсилюється враження, автор змушує читача переживати ті ж самі емоції, що й він.

Частина репортажів використана в романі «Сонце з Заходу». Зокрема «В столиці», «"Дика" Січ», «Богдан – Ясіня», «В Бичкові», «Жовто-сині прапори», «Новий рік у Хусті». Але вони художньо переосмислені, змінена форма оповіді, зміщені часові координати. З репортажів «Жовто-сині прапори» і «Український Кльондайк» запозичені окремі образи. Прототипом головного героя роману Панаса Кальчука є сам Улас Самчук.

Перенесені в роман факти сприяють виникненню ілюзії достовірності, особливо на першому рівні сприйняття. Але факт в романі амбівалентний. З одного боку, він дійсно сприяє поглибленню правдоподібності, а з іншого, є одним із засобів її подолання. Так, час дії в романі обмежується двома місяцями – від середини листопада до 31 грудня 1938 року. Вибір автора на користь зображення найсвітлішого проміжку існування Карпатської України засвідчує скерованість на втілення ідеї місії цього державного утворення в розбудові майбутньої самостійної Великої України.

Композиційно твір складається з шістнадцяти частин, кожна з яких має свою назву. Частини об'єднані белетризованою лінією залицяння театрала і драматурга Володимира Кримського до Ольги Бойчуківни і документальною історією розбудови Держави. Проте кожен з розділів може сприйматися як окрема цілісна і самодостатня розповідь про одного персонажа, який має свого реального прототипа, або про одну з локацій, де відбуваються державотворчі процеси, або ж про певну історичну подію. Така мозаїчність також показова. Автор-оповідач ніби зосереджується на найважливішому, щоби передати дух часу та ентузіазм, енергійність людей, що самовіддано пірнули у його вир. Він населяє романний простір різними героями, серед яких читач зустрічає керівників Карпатської України, діячів ОУН, січовиків,

гуцулів, що втекли від угорської влади і називають себе емігрантами. Тут місцеві і приїжджі («чужі»), інтелігенція і селяни, військові та цивільні.

Автор віддає перевагу зображенню мистецького середовища. Серед митців, які прибувають до Хуста творити нову культуру, виділяється Володимир Кримський (його прототип – митець М. Чирський). Показово, що в Хусті першим його зустрічає Панас Кальчук. Саме цих двох персонажів, які давно знайомі і симпатизують один одному, автор робить головними героями роману. Обидвох оповідач наділяє привабливими портретними характеристиками. Кримський має плани організувати в столиці новий український театр. Він багато критикує архаїчні традиції закарпатських театральних діячів братів Селегіїв, шукає молоді таланти, пише сценарії. У творенні художніх образів використано багато документальних фактів з біографії прототипів, їх професійної діяльності, зовнішнього вигляду. В мистецькому середовищі дуже багато знайомих і своїх людей. Вражає масштаб їх діяльності. Важко повірити, що за такий короткий проміжок часу в провінційному містечку, що випадково стало столицею, можна відновити «Нову Сцену», створити «Летючу Естраду», літературно-мистецьке товариство «Говерля», зняти документальний фільм «Україна в огні». В уста Кримського автор вкладає думку, що високопрофесійне мистецтво має місію розбудови нової Української Держави, бо саме воно здатне виховати нову українську людину. Така впевненість додає сили і натхнення на численні подорожі верховинськими селами задля пробудження національної самосвідомості, бажання боротися за свою державу, розбудовувати її.

Бурхлива просвітницька діяльність, концерти, вистави, зустрічі, спілкування, доповіді, промови, кіновиробництво в Хусті, Рахові, гірських селах створюють атмосферу вихору, який закрутив Закарпатську Гуцульщину, розбудив її до нового життя. В художньому просторі важливу роль відіграють образи темряви і світла. Наприклад, в описі нічного Хуста: «З будинків звисають жовто-сині прапори. Багато прапорів. Темнота змазує їх

барву. Вулиця тікає у прірву темноти, і прапори, мов птахи, відлітають з очей» [7, с. 248]. Або в ніч зустрічі Нового року: «А над Чорногорою, над верхами Говерлі, Петроса, Попа Івана повільною стопою ступає передвісник першого дня.<...>Вічне сонце повільно відхиляє завісу світла» [7, с. 419]. Метафора темноти як зневіри, розгубленості, браку національної самовизначеності є наскрізною у творі. У твореній автором художній дійсності цей образ є одним з ключових для розуміння смислової наповненості образу автора. Як такий, що знає, чим у майбутньому завершиться цей черговий великий здвиг, він робить акцент на причині невдачі і окреслює поле для подальшої роботи.

Уособленням нової людини є образ Панаса Кальчука. Найяскравіше його сутність проявляється у розділі під назвою «Мандрівка людини без титулів». Оповідь про мандри ведеться від третьої особи. Читач дізнається, що вже три тижні Кальчука немає в Хусті. Зрідка він передає короткі вістки про себе. Оповідач іронічно зауважує, що відрядження героя «це німа справа, і не має вона ніякої приваби» [7, с. 333-334]. Насправді місія Кальчука – нести верховинцям правдиве слово. В різних селах він виступає перед людьми, нагадує їм про те, хто вони: «Ви для мене те саме, що я сам – люди...Люди! Наші люди, українські!» [7, с. 335]. Коли перед зборами у нього запитують, про що він буде говорити, відповідає: «про національну свідомість».

Автор творить широку картину суспільних настроїв. Його героєві часто легше говорити з простими селянами, ніж з представниками інтелігенції. Промовистим є спілкування з комендантом місцевої Січі у Воловому. Оповідач іронічно перелічує всі титули урядовця: «адвокат, колишній посол ЗУНР, меценат, доктор, радник і комендант місцевої Січі» [7, с. 335]. Пан комендант одразу починає нарікати на голод, висловлювати своє невдоволення відсутністю ділових людей у владі, Хуст називає «задрипанам», урядовців – «смаркачами», які не висловлюють йому належної поваги. Розмови з простим людом про національну свідомість вважає немудрими. Кальчук, «людина без титулів», веде цю розмову іронічно.

Іронічність та гумор в романі присутні також в авторській оповіді про богемне життя (Пан полковник то виливає, то наливає. Пані поетка незграбно розносить дари Зимовника...Гості послужливо надолужують її фахову невишколеність»[7, с. 303], політичні непорозуміння («Доктор довгий час вибирав тон і почав знов від Хусту. Виявилось, що він також опозиція, вже третя») [7, с. 349], про головних героїв («Кримський сидить у Зимовнику і розсипає перли. Ціла черга чарок рідини з гранчастої пляшки поповняє його натхнення» [7, с. 316].

Широта діапазону оповідного пафосу від піднесено-героїчного до гумористично-іронічного – одна з характерних рис образу автора у творі.

У «Сонці з Заходу» по-особливому проявляється нероздільність Самчукових іпостасей автора-оповідача, прототипу головного героя, репортера, громадського діяча, письменника, особистості. У тексті є чимало промов, написаних чи виголошених від імені Панаса Кальчука, в яких сформульовані історичні візії, світоглядні орієнтири і завдання, що автор ставив перед собою як національно свідомим українцем. В них простежується наскрізна думка, що для успішної побудови власної держави необхідні стійкість позиції («невгнутість», за Д. Донцовим) та гармонійне поєднання емоційного і раціонального. Візія Карпатської України як зерна, з якого має розростися Велика Держава має неоромантичний характер. Автор продовжує вірити у велику ідею навіть після чергової поразки. Недаремно твір завершується сходом сонця в перший день нового 1939 року. Всупереч історичним фактам фінал роману сповнений надією і сподіваннями.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Форма роману «Сонце з Заходу» є яскравим прикладом притаманної ХХ століттю тенденції до жанрової генералізації. В ньому спостерігаємо об'єднання, стягнення літературного і журналістського жанрів для реалізації нежанрового проблемно-тематичного принципу. Твір написаний на перетині документального, історичного і автобіографічного жанрового дискурсу. Образ автора в

романі-репортажі має подвійну структуру. З одного боку, це образ відносно відстороненого автора-розповідача, очевидця реальних подій, а з іншого – образ автора-персонажа Панаса Кальчука, в якому письменник відобразив себе самого. Питання, наскільки ці два образи є рівновіддаленими чи рівноблизькими до особи Уласа Самчука потребує окремого дослідження з опорою на факти і документи з біографії письменника. Важливість такої постановки проблеми обумовлена сучасними читацькими і суспільними запитами, потребою вирішення проблем сучасного функціонування художньої літератури, повернення інтересу до читання і виховання активного національно свідомого громадянина.

Джерела та література:

1. Бонецкая Н.К. «Образ автора» как эстетическая категория. *Контекст-1985. Литературно-критические исследования*. Москва: Наука, 1986. С.241 – 269.

2. Плетенчук Н. Самобутність авторської моделі світу в романістиці Уласа Самчука. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 1. С. 14 – 21.

3. Руснак І. Жанрові особливості і прототипи роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2018. № 12. С. 65 – 76.

4. Руснак І. Історія написання і видання роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука : спроба реконструкції. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. Вип.3 (23).2018. С.36 – 45.

5. Руснак І. Маєстатний державницький порив Карпатської України». *Самчук У.Гори говорять! Сонце з Заходу*. Харків: Фоліо, 2020. С. 209 – 246.

6. Самчук У. Репортажі з Карпатської України /упор. А Жив'юк. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 256 с.

7. Самчук У. Сонце з Заходу. *Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу*. Харків: Фоліо, 2020. 247 – 419 с.

8. Шевельов Ю. Прощання з учора (Коли ж прийде справжній день?). *Шевельов Ю. Пороги і запоріжжя: у 3 томах*. Харків: «Фоліо», 1998. Т.1. С. 500 – 541.

References

1. Bonetskaia N.K. «Obraz avtora» kak estetycheskaia katehoriia. Kontekst-1985. Lyteraturno-krytycheskye yssledovaniya. Moskva: Nauka, 1986. S.241 – 269.
2. Pletenchuk N. Samobutnist avtorskoï modeli svitu v romanistytsi Ulasa Samchuka. Zakarpatski filolohichni studii. Uzhhorod, 2018. Vyp. 1. S. 14 – 21.
3. Rusnak I. Zhanrovi osoblyvosti i prototypy romanu «Sontse z zakhodu» Ulasa Samchuka. Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. Filolohichni nauky. 2018. № 12. S. 65 – 76.
4. Rusnak I. Istoriia napysannia i vydannia romanu «Sontse z Zakhodu» Ulasa Samchuka : sproba rekonstruktsii. Synopsys: tekst, kontekst, media. Vyp.3 (23).2018. S.36 – 45.
5. Rusnak I. Maiestatnyi derzhavnyi skyi poryv Karpatskoï Ukrainy». Samchuk U. Hory hovoriat! Sontse z Zakhodu. Kharkiv: Folio, 2020. S. 209 – 246.
6. Samchuk U. Reportazhi z Karpatskoï Ukrainy /upor. A Zhyviuk. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2019. 256 s.
7. Samchuk U. Sontse z Zakhodu. Samchuk U. Hory hovoriat! Sontse z Zakhodu. Kharkiv: Folio, 2020. 247 – 419 s.
8. Shevelov Yu. Proshchannia z uchora (Koly zh pryide spravzhnii den?). Shevelov Yu. Porohy i zaporizhzhia: u 3 tomakh. Kharkiv: «Folio», 1998. T.1. S. 500 – 541.